

**BATMAN
AKADEMİ
DERGİSİ**

Batman Üniversitesi
İslami İlimler Dergisi

**BATMAN
ACADEMY
JOURNAL**

Batman University
Journal of Islamic Sciences

BATMAN AKADEMİ DERGİSİ

Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

e-ISSN: 2619-9114

Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı:1

Haziran-2021

MAKALE BİLGİLERİ

**Şark Ulemalarından Arif ve Âlim Bir Şahsiyet:
Ahlâkı'n-Nebevî Abdürrezzak Seydaoğulları el-
Halelî**

Arif and a Scholar from the Eastern Ulemas: Ahlâkı'n-
Prophetic Abdurrezzak Seydaoğulları al-Halelî

Yazar

Yahya BİLGİNER

MEB, yahyabilginer@hotmail.com

0000-0002-4724-5684

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 26.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 31.05.2021

Sayfa Aralığı: 207-228

Öz: İnsanlık tarihiyle var olan mistik ve derûnî yönüyle düşünsel yaşamda farklı yansımalarıyla önemli bir yere sahip olan tasavvuf, mahiyeti itibarıyla 10. Yüzyıldan sonra kültür, sanat ve edebiyat dünyamızın oluşumunda ve gelişiminde etkili olmaya başlamıştır. İslâm dünyasında bireyin nefsinin terbiye ederek İlâhî aşka seyru süluk etmesinin çileli ancak bir o kadarda manevî lezzet veren tasavvuf, İslâm âleminde Kur'an ve Hadisler ışığında doğup gelişen rûhî ve mânevî hayat tarzıdır. Şüphesiz ki bu hayat tarzının oluşumunda İslâm âlim ve âriflerinin de çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu bağlamda makalede Şark Ulemaları arasında önemli yere sahip olan, tasavvuf yolunun yolcularına ilmi ve irfanıyla ışık tutan, Ebû ilim mahlaslı âlim, zâhid, âbid bir kişiliğe sahip olan Abdürrezzak (k.s) Hz.lerinin hayatı, ilme verdiği önem ve bölgedeki ilme etkileri ve katkıları ele alınacaktır. Yaptığımız çalışma ile ilgili daha önce herhangi bir çalışma olmamasından kaynaklı nitel veri toplama yöntemi kullanılarak derinlemesine mülakat yönteminden istifade edilmek suretiyle Abdürrezzak'ın doğum, temel aile yaşamı, ilim yolculukları ve eğitimine ilişkin temel bilgiler, dönem analizi çerçevesinde tasavvufi düşüncesinin oluşmasında etkili olan kişi ve olaylar, düşünce ve tasavvuf anlayışının takipçilerine düşünsel etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İlim, Alim, Şark Uleması, Abdürrezzak Seydaoğulları el-Halefî.

Abstract: Sufism, which has an important place in the intellectual life with its different reflections in the mystical and profound aspects of human history, started to be effective in the formation and development of our culture, art and literature world after the 10th century. Sufism is a spiritual and spiritual way of life that was born and developed in the light of the Qur'an and Hadiths in the Islamic world, which gives the painful but also spiritual flavor of the individual's spiritual love by training his soul. Undoubtedly, Islamic scholars and scholars have an important place in the formation of this lifestyle. In this context, the article also includes the life of the Prophet Abdurrezzak (ks), who has an important place among the Eastern Ulemas, who sheds light on the passengers of the way of Sufism with his knowledge and wisdom, and who has the pseudonym of Abu im, zâhid, âbid. their contributions will be discussed. Basic information about Abdürrezzak's birth, basic family life, scientific journeys and education by using in-depth interview method using qualitative data collection method due to the absence of any previous studies regarding the study we conducted, the persons and events that influenced the formation of Sufi thought within the framework of the period analysis. The intellectual effects of thought and mysticism on the followers were tried to be revealed.

Keywords: Sufism, Science, Scholar, Oriental Ulama, Abdürrezzak Seydaoğulları el-Halefî

Giriş

İslâm kültür ve edebiyatında tasavvuf, mistik fikir ve hareketlere verilen addır.¹ 13. yüzyıldan sonra tekke ve tarikatların kuruluş gelişmesine paralel olarak Anadolu'da sûfî şairler vasıtasıyla zengin bir tasavvuf edebiyatı teşekkül etmiştir.² Tasavvuf bir taraftan edebî yönden gelişmesine paralel Şer'î ilimler yönden de gelişmiştir. Allah, şer'î ilimlerin öğrenilmesi için yeryüzünden âlimleri eksik etmediği gibi, derûnî ilimleri öğretmek için de tasavvuf ehlini eksik etmemiştir. Cenâb-ı Hak'ın lütuf ve ihsanı, sadece ilk devirlerde bulunan Müslümanlara mahsus değildir. Her devirde Müslümanların bu gibi ilâhî ahkâma tâbi olan konulara dair ilâhî inâyetlerden istifade edecekleri açık bir gerçektir. Hiç şüphe yok ki ümmet için de, yağmurun toprağa düşmesi ile ölü toprağın nebat fışkırttığı gibi; Hak'ın izni ile ölmüş kalpleri diriltener de mevcuttur. Bu kimseler bütün engel ve güçlüklerle rağmen, sadece Allah için mücâdele ve mücâhede ederek zamanlar³ ötesine seslenmektedirler.

Belki de insanlık zamanımızda mâneviyata susadığı kadar hiçbir dönemde susamamıştır. Mânevî buhranlar içinde kıvranan bugünün insanı, teknolojideki baş döndürücü gelişmelere rağmen huzur ve sükuna kavuşmamıştır. Batı, İslâm dünyası üzerine estirdiği rüzgârlarla imansızlık soğuşunda; imanın sığağını, Kur'an'ın ışığını, sünnetin emniyetini unutturmaya ve birçok İslâm ülkesinde İslâm inancını zayıflatmaya çalışmıştır. Fakat onlar istese de istemese de Allah (c.c) nûrunu tamamlayacaktır.⁴

¹ Hüseyin Peker, "Tasavvuf Psikolojisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1993), 35.

² Ferdi Kiremitçi, "Türk Tasavvuf Şiirinde Nazîre Geleneği Çerçevesinde Eşrefoğlu Rûmî, Sünbül Sinân ve Niyâzî-i Mısırî'nin "Geldim" Redifli Şiirlerinin Karşılaştırılması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/4 (2018), 2161.

³http://islamikonular.weebly.com/uploads/1/5/4/2/15423182/kalpteniman_programi_8_pdf_e-kitap_koyu_yaz%C4%B1.pdf?

⁴ *Kur'an Yolu Meâlî*, Çev. Hayreddin Karaman v.d. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), es-Saf 61/8.

Tasavvuf yolunda sâlike merhaleler aştıran, onu terakki ettiren en mühim âmil işte ilmi ve irfanıyla yaşayan ve örnek olan kişiler ve onların feyz ve muhabbet veren ilim sohbetleridir. Tereddütlü kalplerin itminan bulması, şüpheli şeylerin giderilerek hakikatin öğrenilmesi ancak muhabbet ve sohbet ile mümkündür. Mutmaîn olmayan bir kalp yürü demekle yürümez.⁵ Muhabbet ve sohbetin, vecd ile istiğrakın birçok şeyle elde edilemeyeceği, ilâhî tecellilerin doğmasının da ancak Rabbanî sırlara muttali olan bir ilim ehli mürşidi kamilin kılavuzluğu ile mümkün olacağı erbabınca ma-lumdur.

1.Doğumu, Soyu, Evliliği ve Çocukları

Müderris, mütefekkir ve mutasavvıf bir kişi olan Abdürrezzak hoca (k.s) Mardin ili Mazıdağı ilçesine bağlı Halelî (Duraklı) köyünde 18.08.1895 yılında doğmuştur. Babasının ismi Mustafa, dedesi Seyyid Ömer'dir. Abdürrezzak hoca, Dumilan aşiretinin Keyye kolundandır. Kendileri dört kardeşin en küçüğüdür.

Abdürrezzak hocanın ilk eşi Dalin köyünden Şeyh Abdullatif isminde muhterem bir zâtın kızı Ferha hanımdı. Üstad hazretlerinin bütün çocukları kendileri seyyide olan Ferha hanımdandır. Erkek evlatlarının isimleri: Molla Mustafa, Şeyh Selahaddin ve Molla Ma'sum. Kızlarının isimleri: Atiyya, Rukiye, Fatime, Ümmü Gülüsum ve Zeynep'tir. Seyda hazretleri, annemiz Ferha hanımın isteği üzerine Suriyeli edep ve haya sahibi bir hanım olan Hılva ile evlenmiştir. Fakat evlendiği bu hanımının önceki eşinden oğulları vardı. Bundan dolayı Hılva hanım Suriye'de yaşamış ve vefat etmiştir.

2.Şeyh Abdürrezzak el-Halelî'nin İlim Tahsili

Oğlu Selahaddin Seydaoğlularından öğrendiğimiz kadarıyla Abdürrezzak el-Halelî küçük yaşta iken ilim öğrenmeye heves

⁵http://islamikonular.weebly.com/uploads/1/5/4/2/15423182/kalpteniman_programi_8_pdf_e-kitap_koyu_yaz%C4%B1_.pdf?

sarmış böylece ilk tahsiline normal hocalarda başlamıştır. Küçük yaşta iken anne ve babasını kaybetmiş olmasına rağmen ilim tahsiline devam etmiştir. İlk tahsiline Halelî (Duraklı) köyünde müderris Molla Muhammed Gerzî'den ders alarak başlamış, daha sonra Mazıdağı'na bağlı Şavaşî (Şanlı) köyüne gitmiş, orada Serhadli Molla Abdülmecid Hizânî'den okumuştur. Ondan sonra sırası ile Ali Parada, Arvasîlerden Seyda Şeyh Muhammed Hafid Arvâsî'den; Yuvacık ve Hacıyakika'da Seyda-i Molla Abdülhamid Bôtî'den; Siliba'da (Silvan/Diyarbakır) Seyda-i Molla Hüseyin-i Küçük'ten; Gırkg-ı Üzeyr'de (Diyarbakır) aynı zamanda Şah-ı Hazna'nın da hocası olan Seyda-i Molla Halil'den; Ahmediye'de (Savur/Mardin) Şeyh Kemal'den; Şağa Bota'da Seyda-i Cezerî'nin dayısının oğlu olan Şeyh Yahya'dan okumuştur. Bundan sonra Suriye'ye geçmiş Molla İbrahim-i Tılşîrî'de okumuştur.

Gençliğinde insanlara ilmi yaymak ve onlara hizmet etmek için seyahat ettiği sıralarda on bir öğrencisiyle birlikte Irak'a gitmiş ve o civarda bulunan takva sahibi alimlerden ders almışlardır. Şimdiki adıyla Erbil (Hevler)'de Molla Kıçık Efendi'de ve Seyda-i Molla Abdullah ve oğlu Molla Muhammed Emin'den ders almıştır. Zamanın meşhur alimlerinden olan bu zatlardan ilim icazeti alan Seyda Abdürrezzak (k.s) buradan Suriye'ye gitmiştir. Suriye'de ilim tahsiline devam ederken Şeyh Abdürrezzak (k.s) zamanının meşhur alimlerinden Seyda-ı Molla Ubeydullah-ı Kulâtî (Amûdî) medresesinde kalmışlardır. Seyda Abdürezzak'ı çokça beğenen Seyda-ı Molla Ubeydullah ihtiyarlığı sebebiyle medresesini Abdürezzak Hocaya teslim etmiştir. Hatta Molla Abdülkudüs-i Cemil-i Seyda bu medresede Şeyh Abdürrezzak (k.s)'ın ilminden istifade ettiğini bize aktarmışlardır. Ayrıca Seyda-ı Molla Ubeydullah Seyda Abdürezzak'ın yüksek ilmini takdir ederek şifâ olarak ilim icazetini vermişlerdir. Seyda Hazretleri daha sonra sırasıyla Haremreşe Temüka (Amud Kamuşlu arasında bir köy)'de altı ay ka-

dar imamlık yapmıştır. Buradan da Tılaferre gitmiştir. 1934 yılında burada evlenmiştir. Buradan da Nusaybin'in Bızgur köyüne gitmiştir.

Daha sonra tekrar Suriye'ye gelmiş ve Şah-ı Hazna'nın halifelerinden olan Molla İbrahim Gırısor'ın köyüne geçici olarak yerleşmiş buradan da Gırbaviye'ye gelmiştir. Daha sonra Gabar aşiretine bağlı Halid köyüne yerleşmişlerdir. Halid köyündeyken Seyda Hazretleri Suriye'de Şah-ı Hazna'dan teberrüken "ilmi icazet" almıştır. Tasavvuf basamaklarının zirvesine Şeyh Ahmed (k.s)'in tasavvufi terbiyesi ile ulaşmıştır. Seyda Hazretleri burada yüksek kabiliyeti ve bütün varlığı ile çalışıp, hocasının da lütfu ve himmeti ile kimsede görülmeyen hâllere, kemâlata ve üstünlüklere kavuştu. İlim ve tasavvuf basamaklarında ilerleyen Üstad Şeyh Abdürrezzak (k.s) böylece Şeyh Ahmedü'l-Haznevî'den "tarikat icâzeti" de almıştır.

Şah-ı Hazna'nın vefatından sonra Abdürrezzak el-Halefî (k.s), yüksek bir mutasavvıf ve İlmi yeterlilikte üst düzeye ulaşarak kıymetli yüksek ilimlerle bezenmiş ilmiyle âmil bir zât olarak Suriye'ye geri dönmek niyetiyle 1953'te Mardin ili Mazıdağı ilçesine bağlı Halefî (Duraklı) köyüne gelmiştir. Fakat insanların onun ilmine ve yüksek şahsiyetlerine olan ihtiyaçlarından dolayı Suriye'ye gitmekten vazgeçmiştir. 1953'lerde Derik kazasına bağlı Tilbissim (Tepebağ) köyüne gitmiş, 1954'te eski adı ile Pirmirî -yeni adıyla Yaşar- köyüne gelmiştir. 1963'e kadar burada kaldıktan sonra bir yıl da Viranşehir'de bulunmuş, daha sonra tekrar Pirmir'e, 1969-1970'te Kızıltepe'ye gelmişler ve ömürlerinin sonuna kadar da burada ikâmet etmişlerdir.

3.Seyyid Abdürrezzak (k.s)'ın Haznedeki Yılları

Abdürrezzak hoca, Hazne'ye gelmeden önce Irak'ta ilmmini tamamlamış, orada müderrislik yapmıştır. Irak'ta dört sene kaldıktan sonra, Suriye'nin Kamuşlu'ya bağlı Harabkort köyünde Mollalık yapmıştır. Sonra Hazne'de bulunan Şeyh Ahmed el- Haz-

nevî'nin (k.s) yanına gitmiştir. Şah-ı Hazna, Şeyh Abdürrezzak (k.s)'ın sahip olduğu yüksek ilmi takdir ederek teberrüken "ilm-i icazet" verdiği gibi tasavvufi ahlâkından dolayı da Şeyh Ahmed el-Haznevî (k.s) Seyda Abdürrezzak (k.s)'a "Tarikat-ı Nakşebendiyye" icâzetini de vermişlerdir.

Burada şu tespitimizi de söylemek istiyoruz. Aslında Şeyh Abdürrezzak (k.s) hem Irak'ta hem de Suriye'de onlarca hocadan ders okumuş ve azımsanamayacak kadar hocadan da ilim icâzeti almıştır. Ancak Şeyh Ahmedü'l-Haznevî ile tarîkatta zirveye ulaşmıştır. Birçok kabz ve bast⁶ halinin merhalelerinden geçerek hem tasavvuf hem de ilim Şah-ı Hazna'dan icazeti aldıktan sonra Nusaybin'e bağlı Bızgur köyüne geldi. Burada üç sene talebe yetiştirip müderrislik yaptı. Buradan Suriye'ye bağlı Gırbaviye köyüne gelerek burada imamlik ve müderrislik yapmışlardır.

Abdürrezzak hocanın hem ilim hem de tasavvufta icazet aldığı anı şöyle anlatmaktadır: "Ben icazeti aldığım zaman, abim Seyyid Molla İbrahim, yeğenim Seyyid Molla Abbas, Seyyid Yusuf, Haznevî'nin oğlu Şeyh Masum da hazır idi. Şeyh Ahmedü'l-Haznevî'nin oğlu Masum abasının içinden bir kırmızı cübbe çıkardı ve abim Molla İbrahim'e verdi. O vakit ben ağladım. Biliyordum, tasavvuf icazetiydi. Ben Şeyh Ahmed'e "Üstadım, ben bu yükü kaldıramam bu yük çok ağırdır" dedim. Bana cevaben "Molla Abdürrezzak, ilim ve tasavvuf icazetini hak eden kişinin etrafında insanların toplanması mukadderdir" dedikten sonra bizi uğurladılar.

Abbas hoca ile yapılan mülakatta, Seyda Hz. kısa bir müddet içinde ilim ve tasavvuf icazetini almış olduğundan Şeyh Ahmed el-Haznevî'nin yanında amel yapan bazı Mollalar kendi aralarında

⁶ Süleyman Uludağ, "Kabz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/44-45.

bu yabancı alim kimdir ki Şeyh Ahmed el-Haznevî ona kısa zaman da icazet verdi, deyip ufak bir çekememezlik oldu. Bu olaydan sonra Şeyh Ahmed Haznevî (k.s) bir sohbeti sırasında o Mollalara dönerek “bu bizim Molla Abdurrezağımızdır yabancı değildir. Üstelik de çok büyük bir alimdir. Bizim onun yanında okumamız gerekirdi. Fakat ne yazık ki zaman buna müsait değildir. Allah-u Teala onun lambasını önceden doldurmuştu. Bize ise sadece tutuşturmak kaldı. Biz ise tutuşturduk” dedi.

Seyda hazretleri Dalif köyündeyken köylüler Şeyh Ahmed’e gidip tövbe alıyorlardı. Şeyh Ahmed onlara şöyle dedi. “Biz size bizden birini yolladık siz hala kendinizi yoruyorsunuz hala buraya geliyorsunuz. Molla Abdurrezak bizimdir onun yanına giderseniz bize gelmiş gibi olursunuz.”

Şeyh Selahaddin (k.s) Şeyh Ahmedü'l-Haznevî (k.s)'nin Seyda Hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Benim on üç icazetlim vardır. Manevî bakımdan en büyükleri Molla Abdürrezzak'tır”. Zira üstadda hem zâhiri-bâtınî ilim ve nûrlar öylesine neşvü nema' bulmuştu ki Seyda Hz. memleketine gelince zâhiri ve bâtinî ilim ve nûrlarını dünyâya yaymaya, tâlibleri yetiştirmeye ve onları yükseltmeye başladı. Kısa zamanda şöhreti mıntıkaya yayılmaya başladı. Âşıkları, onun ilminden ve feyzinden faydalanmaya geliyordu.

Seyda Hz. Halifelikten önce ve sonra ilim tahsili ile meşgul olmuş, ömrünün sonuna kadar tedrisat yapmıştır. Bu uğur da varını yoğunu sarf etmiştir. Şeyh Ahmed vefat ettikten sonra Halid köyünde bir sene daha kalıp Türkiye'ye kendi köyü olan Halilâ köyünü ziyaret için gelmiştir. Köylülerin büyük ısrarı üzerine köyde kalmayı kabul etmiştir. İki sene burada kaldıktan sonra Pirmirlilerin (Mardin) ısrarı üzerine ailesi ve talebeleriyle yola çıkarlar. Pirmire gelerek buraya yerleşirler. Burada yaklaşık on yedi sene kalır. Bu süre içerisinde talebeler yetiştirip icazetler vermiştir. Ayrıca çeşitli yerlere irşad için gitmiş, insanları Allah'a davet etmiştir.

1969-1970'de Kızıltepe'ye gelmişler ve ömürlerinin sonuna kadar da burada ikâmet etmişlerdir.

4. Abdürrezzak el-Halelî'nin İlme Verdiği Öneme Anlatan Mülakatlar

Mustafa el-Halelî ile yaptığımız mülakatta; Şeyh Muhammed Hafid'in yanında ilim tahsil ederken bazen ders okumuyordu. Bunun üzerine Seyda hocasına bu durumu arz ettiğinde Şeyh Muhammed Hafid kendilerine: "Molla Abdürrezzak kalem ederim ki okusan da okumasan da yine de alim olacaksınız" diye söylemiştir. Bedirhan Kanisipî ile yaptığımız mülakatta; Şeyh Abdürrezzak (k.s) Şeyh Kemal el-Ahmedî de ders okurken Şeyh Said olaylarında Şeyh Kemal'lerden herkes kaçtı. Ancak Şeyh Kemal ve Seyda kalmıştı. Şeyh Kemal (k.s) seccadesi üzerinde "Silsile-i Nakşibendîyye"yi okuyordu. Şeyh Kemal silsileyi bitirdiğinde arkasına baktı ve Seyda'yı gördü. Dedi ki: "Ey Molla Abdürrezzak, tüm akrabalarım kaçtığı halde sen neden kaçmadın?" Seyda şöyle cevap verdi: "Seydam'ın canı, benim canımdan daha kıymetli olduğu için kaçmadım" demesi üzerine Şeyh Kemal kalem ederek "ey Molla Abdürrezzak sen büyük bir alim olacaksınız" dedi.

İlim tahsilini bitirip Şeyh Ahmed el-Haznevî'ye (k.s) intisap ettikten sonra orada bulunan diğer Mollalardan önce hilafet alması üzerine diğer sâlikleri gönül koymuşlardı. Bunun üzerine Şeyh Ahmed el-Haznevî (k.s) sâliklerini toplar ve derki: Molla Abdürrezzak'ın sizden önce hilafet almasına şaşırmayın ve kırılmayın. Zira o buraya geldiğinde lambası doluydu, biz sadece onu yaktık. Oysa sizinkini halen doldurmakla meşgulüz" buyurdular.

Abdürrezzak el-Halelî'nin (k.s) eşi Ferha hanım bir gün Seyda Hazretlerini ağlar görür. Ağlamasının sebebini sorar. O'da Şeyh Ahmed el-Haznevî (k.s)'nin bir sohbetinde kendilerini müridlere

“örnek alınması gereken kişi” olarak zikrettiği haberini aldığını ve bundan dolayı ağladığını ifade buyururlar. Annemiz Şeyh Ahmed el-Haznevî (k.s)’nin sohbetinde ne dediklerini sorması üzerine Seyda’da Şeyh Ahmed el-Haznevî (k.s)’nin “her mürid mürşidini sever. Fakat olması gereken yüksek mertebe odur ki, mürid çalışsın amel etsin ve mürşidinin Kalbinde yer tutsun ki mürşidi de onu sevsin, tıpkı bizim Molla Abdürrezzak gibi” dediğini söyler ve Şeyh Ahmed el-Haznevî (k.s)’nin “bizim” ifadelerinden dolayı da mesrûr olduğunu ve gözyaşlarını tutamadığını ifade eder.

Şeyh Ahmed el-Haznevî (k.s)’nin yanına bazı talebeler ilim okumak için gelmişlerdi. Şeyh Ahmed el-Haznevî (k.s) onlara: “siz Molla Abdürrezzak’ın yanında talebe olunuz. Çünkü onun yanında bir senelik ilim okumak yedi senelik ilim okumaya bedeldir” buyurmuşlardır.

Seyda Hazretleri Halid köyünde bulunduğu sıralarda Halid köyündeki köylüler Şeyh Ahmed el-Haznevî (k.s)’nin yanına tövbe almak maksadıyla geliyorlardı. Şeyh Ahmed el-Haznevî (k.s) onlara “Biz sizlere bizden birini yolladığımız halde siz hala kendinizi yoruyorsunuz. Zira Mollanız bizdendir. Onun yanına giderseniz bizim yanımıza gelmiş gibi olursunuz” buyurmuşlardır.

5.Talebelerine Ders Veriş Metodu

Abdürrezzak hocanın ilme verdiği önem Hakkında Molla Bedirhan’a sorduğumuz “Seyda Hazretleri ilme mi yoksa nafile ibadete mi yani alime mi yoksa âbide mi, daha çok önem verirdi?” sorusuna Molla Bedirhan’ın şu şekildeki cevabı onun ilme verdiği önemi göstermesi bakımından manidardır:

-Seyda Hazretlerinin tercih ettiği ve en çok değer verdiği haslet ilim idi. İlim talebelerini her şeyin üstünde tutar en ednâ bir ilim erbabını en yüksek mertebede bulunan âbid ve zâhidlere tercih ederdi. Bununla beraber daima şu sözü söylerdi “İbadet ve zühd yok olduğu zaman dine bir noksanlık gelmez. Fakat ilim yok olmaya yüz tutarsa din elden gider. Çünkü din ilim ile kâimdir.”

Zira Allahû Teala Zümer suresi dokuzuncu âyetinde; “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Buyurmuyor mu. Ayrıca Peygamberimiz ilmin Müminin yitiği olduğunu ifade ederek onu Çin’de de olsa gidip öğrenilmesi gerektiğini vurgulanmıyor mu. Hz. Ebû Derda (r.a.) “İlimden bir mes’ele öğrenmeyi, gece sabaha kadar ibadet etmekten çok severim” ve “Sen, ya âlîm ol, ya ilim talebesi ol, yahut da dinleyici ol, bu üç sınıfın dışında, dördüncü sınıftan olma ki, helâk olursun” şeklindeki kısa ve öz ifadeler ilmin önemini hatırlama bakımından ne kadar anlamlı ifadelerdir.

Doğu’da yetişen Şeyh Seyyid Abdürrezzak Hazretleri, meşhur İslâm âlimi, büyük bir velî, ariflerin ışığı, velîlerin önderi, İslâm’ın bekçisi, İslâm alimlerinin gözbebeğidir. İnsanların, itikâd, ibâdet ve ahlâk hususunda doğruyu öğrenmelerini, öğrendikleri bu bilgiler ile amel etmelerini sağlayan insanları Allah’ü tealanın rızâsına kavuşturmak için rehberlik eden ve kendilerine “Ebû İlm” de denilen büyük müşid, üstün bir mutasavvıf ve mütefekkir bir zâttır. Kendisine ilim ve hikmet verilmiş ilmi ile amel eden, ilim ve amel bakımından kâmil olan âlim, hicri XIV. ve XV. yy’ın aydınlatıcısı, sünnetin müdafisidir. Hz. Peygamber (s.a.v)’in soyundan, Halelî köyünden, evliyanın büyüklerinden, insanları Hakk’a davet eden onlara doğru yolu gösterip hakîkî saadete kavuşturan ve kendilerine “Silsile-i Âliyye” denilen büyük âlim, Halelî mahlaslı, Zahirî ve batınî ilimlerde kâmil, tasavvuf hallerinde kemal derecesinde büyük bir alim ve müşid-i kamil idi. Seyda Hazretleri birçok kimsese zahirî ve batınî ilimlerde ders vermiştir. Onun manevî yaşantısı, geniş ufku, rehber kişiliği, uzman klasik medrese eğitimciliğinin yanında bazı kimselerin anlayamadığı bazı hadis-i şeriflere getirdiği yorumlarıyla çözümsüz gibi görülen meseleleri çözmüştür. Önemine binaen onun bu metotla yetiştirdiği zevattan bazılarını zikretmek istiyoruz.

Seydagillerden Şeyh Mazhar'ı, Arvasilerden Seyyid Cemaled-din'i, Haznevîlerden Şah-ı Hazna'nın yeğeni Molla Necmeddin'i, Molla İbrahim ve Molla Bedirhan gibi alim ve mutasavvıf hocaları yetiştirdiği gibi müftilerden, vaizlerden de birçok şahsiyet yetiştirmiş, onları yüksek ilmi, manevî feyzi ve Peygamberî ahlâk ve metodu ile terbiye etmiştir. Zira kendileri ilme büyük önem vermişler, kendilerini bu yolda görevli kılmışlar ve bu yol üzerindeyken de vefat etmişlerdir.

Ömürlerinin son anlarında dahî talebelerine ilim tahsilini emreder, buna çok önem verirlerdi. İlim yolunda hizmet eden talebelerini son derece sever kudreti nispetinde onların ihtiyaçlarını giderirdi. Üstad hazretleri birçok zâhid ve alim insan yetiştirmiş, onlara devamlı şefkat ve merhametle davranmıştır. Özellikle yanında ders alan talebelerine, halifelerine karşı gayet merhametli ve şefkatli davranırlardı. Onların kusurlarını yüzlerine vurmaz, sohbet sırasında genel olarak açıklar, bütün müntesiplerine karşı da aynı şefkat ve merhameti gösterir onları aileden sayarlardı. Talebeleriyse bazen bir iki gün konuşmazlardı. Bu onun onları sevmediğinden veya kusurlarından dolayı değil irşad vazifesinin ve ayrıca halkın sulhu gibi konuların yoğunluğundandı. Bu bağlamda zikredebileceğimiz icazetli kişiler şunlardır.

5.1. Abdürrezzak el-Halelî'nin Tasavvufta İcazet Verdiği Kişiler

- 1) Şeyh Seyyid Selahaddin el-Halelî (Kızıltepe)
- 2) Seyda-i Molla Mustafa el-Halelî (Kızıltepe)
- 3) Şeyh Mezher Nurşin (Bitlis)
- 4) Şeyh Cemaleddin Arvasî (Van)
- 5) Seyda-i Molla Necmeddin Haznâ (Suriye)
- 6) Seyda-i Molla İbrahim Bellî (Mardin)

7) Seyda-i Molla Bedirhan Kanisipî (Kızıltepe)

5.2.Şeyh Seyyid Abdürrezzak (k.s)'dan İlim İcazeti Alanlar

Abdürrezzak hoca ilk ilim icazetini 1928'de vermiştir.

Mardin/Halelî Köyünde:

- 1) Süleyman Peyparî
- 2) Zübeyr Arnasî
- 3) Muhammed Gırherin
- 4) Asım Hunduslî
- 5) Abbas Arnasî
- 6) Muhammed Emin Haydarî
- 7) Said Arnasî
- 8) Abdul Kudus Halili

Mardin/Pirmir Köyünde:

- 1) Veysi Sürgüçî
- 2) Abdullah Lice
- 3) Feyat Kulpî
- 4) Vahid Derikî
- 5) Selam Bismil
- 6) Abdurrahman Bismil
- 7) Ali Bingölî
- 8) Haki Hezroyî
- 9) Ali Arnasî
- 10) Abdurrezzak Dedaşî

11) Muhammed Hıdır İlyasî

Mardin/Hışhışok Köyünde:

1) İbrahim Bellî

2) Muhammed Abbasi

3) Muhammed Nuri Hanikî

4) Abdülhamit Halelî

5) Vezir Silvanî

Mardin/Kızıltepe ilçesinde:

1) Selahaddin Seydaoğulları

2) Seyda-i M. Mustafa Halelî

3) Sait Dalinî

4) Muhammed Şeyh Helefe Küferdeli

5) Seyfeddin Haznâ

6) Abdüllatif Rüşvanî

7) Abdullatif Tufahî

8) Fadıl Halelî

9) Ömer Halelî

10) Ahmed Amrudî

11) Bedreddin Dalinî

12) Abdulkuddüs Cemili Seyda

13) Yusuf Şeyh Nureddin

14) Hadi Küçük

15) Muhammed Selim Yılmaz

16) Mehdi Küçük

- 17) Halit Lice
- 18) Bedirhan Kanisipî
- 19) Hüseyin Arnasî
- 20) Ahmet Alkan
- 21) Müftü Molla Behçet
- 22) Ahmet Tuhubî
- 23) Abdurrahman-ı Derizbin
- 24) Mehmed Bağcağî
- 25) Ahmet Kanisipî
- 26) İbrahim Bağcağî

Şanlıurfa/Viranşehir ilçesinde:

- 1) Gıyasettin Bingölî
- 2) Ahmet Vaiz
- 3) Yusuf Gırherin

Bingöl'de:

- 1) Halim Guldarî
- 2) Ali Rıza Müşekî

Suriye'nin Gırbaviye Köyünde:

- 1) Abdulmecit Topus
- 2) Muhammed Türk

Suriye'nin Halid Köyünde:

- 1) Abdullah Buzgurî
- 2) Halil Buzgurî

- 3) Ahmed Buzgurî
- 4) Muhammed Bizevrî
- 5) Necmeddin Hacıyî
- 6) Hüseyin Hireçkî
- 7) Salih Piranî
- 8) Ahmed Piparî
- 9) Sıddık Herbî
- 10) Süleyman Herbî
- 11) Reşit Sorkî Erbet
- 12) Hüseyin Girdivane
- 13) Ahmed Herbî
- 14) İbrahim Delikî
- 15) Ahmed Hüseyin Mencî

Abdürrezzak el-Halelî, Peygamber'imizin sünnetine uygun olarak yaşama ve yaşatma hayreti içerisinde bulunmuştur. Kendisi neseple övünmekten ve övülmekten uzak, gerçek bir ilim adamıdır. Merhum Seyda (k.s) gayet vakarlı, mutevazî, metin, ilim, irfan, edep, haya, hilm, şefkat, merhamet, sehavet, şecaât, cesaret ve daha birçok hasletleri cami ahlâkı haseneye malik eşine az rastlanan bir ilim deryası idi. Az konuşur, konuşanın sözünü tamamlamadan kendisi konuşmazdı. Muhatabının anlattığı konuyu bildiği halde duymamış gibi dinlerdi. Dünya malı gözünde gayet değersizdi. İhtiyacından fazla olan bir şey bırakmazdı. Fakir, sakat, yoksul ve öksüzlerin barınağı idi. Hiç kimseden bir şey istemez verileni de reddetmezdi. Gelirini muhtaçlara ve ilim talebelerine sarf ederdi. Talebelerine şefkati ebeveynlerinden daha fazla idi.

Bütün varını yoğunu ilim neşretme tedrisat yapma uğruna talebelerine sarf ederdi. Daha çocukluk yaşlarında iken bile iyi bir

ahlâka sahipti. Kimseyi incitmez daima yumuşak davranırdı. Ancak bir münkirin hücumundan hiddetlenir, o münkirin izalesi için canını feda etmekten bile çekinmezdi.

Dini, vazifeleri hiç ihmal etmezdi. Hastaları ziyaret eder, hastanın şifa bulmasını Allah'tan niyaz ederdi. Taziyeye gitmeyi ihmal etmez ölümlere hayırlı dualarda bulunur, geride kalanları teselli eder sabırlı olmalarını tavsiye ederdi. Akraba ve dostlarını ziyaret eder, onlara vaaz ve nasihatlerde bulunur onlara Allah'ı hatırlatırdı. Dost ve sevdiklerini hiç unutmazdı. Onları daima hayırla anar iyi huylarını hatırlatırdı. Çok vefalıydı. Bir yolculuğa çıktığı zaman bir kişi de olsa müntesiplerini mutlaka ziyaret eder öyle yoluna devam ederdi. Hocalarına karşı son derece hürmetli ve mütevazı idi. Elinden gelen yardımı ve ihsanı yapar onların gönüllerini alırdı. Hocalarının yakınlarına, akrabalarına, aile ve çocuklarına çok merhametli davranır onlara ihsanlarda bulunurdu. Hele sevdiklerinin en uzak akrabalarına bile sonsuz hürmeti vardı. Âl-i Resûle çok bağlı idi. Seyyid olan kişinin önünden yürümez ondan önce kalkmaz, onu en yüksek yere oturtur ve ona karşı hürmette eksiklik göstermezdi.

Tasavvuf erbabının hayatlarını gayet iyi bir şekilde anlatır, kerametlerini kaynak göstererek beyan ederdi. Sohbetinde anlattığı evliyanın menkıbelerini tafsilatlı anlatır, o menkıbenin vukusunda hazırmış gibi canlandırır. Evliyanın kerameti hakkında ise "kerameti sorarsanız en büyük keramet Kur'ân'ı Kerim, sünnet ve icma' üzere yaşamaktan daha büyük keramet yoktur" derdi.

Şeriat-ı garraya son derece bağlıydı. En küçük bir meseleyi titizlikle tatbik eder ve ettirirdi. Herkesin Kalbini kerametle değil ilim ve irfanla doldurmuştur. İnsanları sünneti seniyyeye teşvik etmiş, birçok âlim ve evliyâ yetiştirmiştir. Öyle ki teveccüh eserleri ve cezbe nûrları, talebelerinde ve müridlerin hallerinde görülmeye

başladı. Bu gayretli yetiştirme ve feyz verme sırasında, bazı çeke-meyenler oldu ise de Seyda Hz. Onlara nasihat etti. Bu nasihatlerle uslanmayanlar sonunda yaptıklarına pişman olup af dilediler. Seyda Hazretleri de ihsan ederek onları afetti. Böylece birçok kim-se sohbetlerinden ve feyzlerinden istifade etti. Hz. Muhammed'in ilim ve ahlakını yaymaya çalıştı, sünneti ihya ve insanları eğitmeye çalıştı.

O, Resulüallah'ın âli ve yakınlarından olup, nesepeç ehlibeysin-dendir. Seyda hazretleri, asırlarda benzeri az yetişen müstesna âlimlerden ve büyük bir mürşid-i kamildir. İslâm düşmanlarının dine insafsızca saldırdığı dönemde Kur'an ve sünnetin hakikatle-rini canı pahasına ilmi ile müdafaa etmiştir. İnsanları din düşman-larına karşı uyardı ve gafletten uyandırdı. Günahların, bid'at ve hurâfelerin çoğaldığı, delâletin yayıldığı bir zamanda insanları aydınlık yollara sevketti, onlara rehber oldu.

Anladığımız kadarıyla Seyda Hz. bir örnek bir şahsiyetti. Onun bereketi ve sohbetleri ile birçok günahkâr tövbe etti. Birçok fasık ve fâcir onun güzel hallerini görüp, sohbetini işitip tövbe etti. Uzak-tan ve yakından çok kimseler uyanık ve rüyâda iken onu görerek yanına koşmuş, huzûruna geldiklerinde gördüklerini aynen bul-muşlardır. Âlim, sâlih, genç ihtiyar binlerce kimse onu görüp soh-betinde bulununca feyz alarak kalpleri zikreder olmuştur. Huzu-rundaki pek çok sayıda talebeleri, müridleri manevî hâllere, yük-sek derecelere kavuşturmuştur.

Abdürezzak hoca, İslâm dininde her sözü Kur'an ve sünnete uygun olan, Ehl-i sünnetin, temel direklerinden çok büyük bir âlim ve velîdir. Kendileri tasavvufun bütün inceliklerine ve en yüksek kemâllerine kavuşarak büyük bir nakşibendi silsilesinde yer alan önemli bir mutasavvıftır. Yüksek ma'rifetler, belîğ ifadeler ve fasih sözleri ile çok kimsenin anlamada aciz kaldığı yüksek hakikatleri, candan arzulayanlara sunarak, bu sonsuz deryadan susuzlarının harâretini teskin etmiştir. Yolunu şaşıranlara doğru yolu göster-

miş, aşağı derecelerde takılıp kalanları çok yükseklere çıkarmıştır. Müridlik, müşşidlik, tarîkat, kutb, gavs, evliya, zikir, marifet, kerâmet gibi kelimeleri çok mükemmel bir şekilde açıklamıştır. Müslümanları kandıran ve şaşırtan cahillerle, dünyaya düşkün bozuk tarîkatçıların maskelerini indirmiştir. Velâyetin ve velîliğin muhakak keramet göstermek demek olmadığını, asıl velîliğin Allahû teâlânın emirlerine ittiba ve sünneti seniyye üzere olmakla mümkün olacağını bunu yapan kişinin zamanının velîsi olduğunu beyan buyurmuşlar; tasavvufun İslâm dışında ayrı bir yol değil, bizzât dinimizin içinde, emir ve yasakların kolaylıkla yapılmasına yardımcı olan ve Allahû teâlâya muhabbet yolu olduğunu çok veciz şekilde izah etmiştir. Böylece din bilgisi az olanların ve hâkîki tasavvuf ehli olmayanların, şaklabanlıkları ve istidrâclar ile insanları kandırmalarına ve böylelerinin mârifet ve kerâmet sahibi hakîki velîlerle karıştırılmasına mâni olmuştur.

Ayrıca zamanındaki birçok ilme vakıfı ve özellikle fen ilimlerinden coğrafyayı en üstün şekilde biliyordu. İlimle ve hizmet yolunda Seyda hazretlerinin dîne yıllarca büyük hizmetleri olmuş; sağlam, iknâ edici delillerle sapık fikirleri çürütmüş, Ehl-i sünnet i'tikadını ve doğru din bilgilerini yaymış, bid'at ve batıl sapık fikirleri ortadan kaldırmaya hased ve iftirâcılarını tezkiye etmeye çalışmıştır. Ehl-i sünnet ve cemâat i'tikadını beyân etmeye teşvikte muvaffak oldu. Abdürezzak hoca, İslâm dinine yaptığı ilmî hizmetlerle İslâmiyeti iman, amel ve ahlâk esasları olarak bir bütün halinde insanlara yeniden duyurmuş, şüphesi ve bozuk düşüncesi olanlara cevaplar vermiş, Müslümanları çeşitli fitnelere ve propagandalarla zaafa düşürmek, parçalamak ve böylece İslâm dinini yıkabilmek ümidine kapılanları hüsrana uğratmıştır.

İlimde olduğu gibi amelde de bir örnekti, kendileri. Her durum ve şartlarda yaz olsun, kış olsun, seferde ve hizada; ekseriyâ gecenin yarısından sonra, bazen da gecenin üçte ikisi geçtikten sonra

kalkar, o vakitte okunması sünnet olan duâları okur, mükemmel bir abdest alırdı. Abdest alırken bir başkasının su dökmesini istemezdi. Abdest suyunda o kadar ihtiyatlı davranırdı ki, bundan fazlası tasavvur olunamaz. Abdest alırken kibleye dönmeye çok dikkat ederdi. Fakat ayaklarını yıkarken, kibleye doğru değil biraz yan tarafa dönerlerdi. Yanî ayaklarını kibleye karşı yıkamaz, kibleye ayak uzâtmazdı. Her abdestte misvak kullanmağa ve her namaz için abdest almağa çok dikkat ederlerdi. Her uzvu üç defa yıkar, her defasında, elleriyle uzvundan suyu silerdi, tâ ki yıkanan uzvundan ve ellerinden damlama ihtimâli kalmasın. Bunun sebebi abdestte kullanılmış suyun temiz veya necis olması Hakında ihtilaf olmasındandır. Her ne kadar fetvâ, temiz olduğuna dâir ise de, ihtiyatlı davranırdı. Her uzvu yıkarken, kelime-i şهادet ve “Tekmile-i miskâf” gibi hadis kitaplarında, bazı fıkıh kitaplarında bildirilen abdest duâlarını okurdu. Abdesti bitirdikten sonra, o vakitte okunması bildirilen duâyı okurlar ve teheccüd namazına başlardı. Tam bir itminan, huzur ve cem’iyyetle, uzun süreler okuyarak teheccüd namazı kılardı. Öyle ki, insan gücü buna zor takat getirirdi. Teheccüd namazını bitirdikten sonra tam bir huşû ve istiğrak ile sessizce murakabeye otururdu. Sabah namazının sünnetini evinde kılar, sünnetle farz arasında; “sübhanallahi ve bihamdihi sübhanallahil azîm” duasını okurdu. Sabah namazının farzını kılar sonra evine gider çocuklarının hâllerini sorar eve lâzım olan ve yapılması îcâb eden işleri söylerdi. Sonra hûsusî odasına çekilir, Kur’an-ı Kêrîm okur, bundan sonra talebelerinin dersini verirdi. Bazen talebelerinden her birine hâline ve istidâdına göre bir vazife verirdi. Sohbetlerinde bir Müslüman’ın gıybeti edilmez, kimsenin aybı zikir olunmazdı. Talebeleri onun olduğu yerde, gâyet edep ve huşû ile otururlardı.

Abdürezzak hoca, ahlâkı, adâbı, her hali Sallallah’u aleyhi ves-sellem efendimiz hazretlerine tamamen, hayret edilecek şekilde uygundu. Yemede, içmede, giyim adabında, yokluklarında, hazaarda, seferde, beşerî münasebetlerde, aile hayatlarında, namaz, oruç,

hac gibi vesâir hususlarda ve sayıya gelmeyen adâplarda Fahr-i Kâinat Efendimiz hazretlerini nihayetsiz derin bir aşkla rehber edinmişlerdi. Abdürrezzak hoca, “çok kimseler zannederler ki mânen terakki etmek, yalnız fazla ibadetledir. Hayır, hakîkî terakkiyet, tam Cenab-ı Hak'ın huzuru ilâhîyesinde olduğunu bilerek sünnet-i seniyye gölgesinde ne yapılması icap ederse onu yapmaktadır. Çok kimseler vardır ki, bunların nafil ibadetleri çoktur, daima oruçludurlar, daima gece namazlarına devam ederler. Fakat helale harama dikkat etmeyip; İslâmî ahlâk ile müteallik olmaya gayret etmezler, boş zamanlarını dedikodu, gıybet ile geçirirler. Elleri ne geçerse mideden aşağı indirirler. Halbuki bunlar keşke nafil ibadetlerini azaltsalar da ahlâklanma hususunda gayret edip hak-hukuk mevzularında uyanık olsalar” demiştir.

6. Abdürrezzak Seydaoğulları'nın Vefatı

Abdürrezzak hoca, 1970 yılında Kızıltepe'ye yerleşmiştir. Ömrünün geri kalan kısmını burada geçirmiş Bedirhan hocanın dediğine göre Seyda vefat etmeden önce kendisini ziyarete gelen herkese bundan sonra ancak “Kevser Havuzu” başında kavuşmamız olacaktır, dediği rivayet olunmuştur. Hakikaten herkesle vedalaştıktan sonra 18.08.1980 yılı Ağustosunun Pazartesi günü saat 4-00'da Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Vefatı kendilerine adeta Cenab-ı Allah tarafından ilham olunmuştu. Vefat haberi, talebelerini ve sevenlerini çok üzüp ağlattı. Duyulduğu her yerde gözyaşları döküldü. Özellikle ilim icazeti verdiği talebeleri Abdürrezzak el-Halelî'nin vefatıyla büyük bir üzüntüye kapılmışlardır. Vefatı İslâm aleminde büyük bir acı uyandırdı.

Sonuç

İslam düşüncesinde tarikat ve tasavvufun ilk ortaya çıkışlarından günümüze kadar her dönemde önemlerini korumuşlardır. Mutasavvıflar, çevrelerine hem ilimleriyle hem de Kur'an ve Sünnetin çizdiği muttaki, mutedil, dünya ve ahiret dengesini iyi kurup ona göre zamanını değerlendiren kişilerin yetişmesinde çok büyük emek harcamışlardır. Bu bağlamda ilmiyle ve irfanıyla özellikle Şark bölgesinde çok etkin ve yetkin bir yere sahip olan Abdürrezzak el-Halelî bölge insanı tarafından da sevilen ilminden ve ahlakından istifade edilen bir kişiliğe sahip olduğunu söylememiz gerekir. Zira ilminden istifade edip ders alan yüzlerce hoca Türkiye'nin birçok vilayetinde görevler almış ilmî faaliyetlerde bulunmuş kişiler bulunmaktadır. Kendisi herhangi bir yazılı eser bırakmasa da şark ve garba dağılıp herbiri bir kütüphane mesabesinde alim hocalar onun en önemli eseri olmuştur. Abdürrezzak Seydaoğulları'nın bu değerinden dolayı kendisi 'ebû İlm' yani ilmin babası olarak tanınmakta ve diğer bölge âlimleri de bu mahlasını tescil etmişlerdir. Bu anlamda tasavvufun Kur'anî ve Nebvî bir hayata uygun, İslam'ın temel değerlerinden hiçbir taviz vermeden hem zühd hayatı hem de ilmiyle öne çıkan ve tasavvuf kültüründe ismine atıfta bulunulan örnek bir kişidir.

Kaynakça

Kiremitçi, Ferdi. "Türk Tasavvuf Şiirinde Nazîre Geleneği Çerçevesinde Eşrefoğlu Rûmî, Sünbül Sinân ve

Niyâzî-i Mısırî'nin "Geldim" Redifli Şiirlerinin Karşılaştırılması". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/4 (2018), 2759-2779.

Kur'an Yolu Meâlî. Çev. Hayreddin Karaman v.d. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Baskı, 2018.

Peker, Hüseyin. "Tasavvuf Psikolojisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1993), 35-52.

Uludağ, Süleyman. "Kabz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/44-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.